

2. Արրահամյան Ա. Ա., Գրաբարի ձևաբանությունը, Չորրորդ հրատ., «Լույս» հրատարակչ., Եր., 1976., 560 էջ:
3. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ Ե-Կ, Եր., 1973., 688 էջ:
4. Եղիշե, Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Եր. համալս. հրատ., 1989., 448 էջ:
5. Խաչատրյան Լ. Մ., Թուսուկյան Գ. Բ., Գրաբարի դասագիրք, Եր., 2004., 380 էջ:
6. Մանուկյան Գ. Մ., Գրաբարի նախնիները և նրանց գործածությունը հայ պատմագրական երկերում (V-XI դարեր), Եր., 2002., 166 էջ:
7. Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Հատոր առաջին Ա- Կ, Եր., 1979., 1142 էջ:
ՀՏԴ 809.198.1

Հայոց լեզու

Օֆելյա Բաբայան

բ.գ.թ., պրոֆեսոր, ակ.Ս. Արրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի էլ. հասցե՝ o.e.babayan@mail.ru

ԱՐԵՎԱՏԱՆԻ ԵՆԻՆԻ ԶԻՆ ԱՌ ԵՆԻՆԻ ԵՆԻՆԻ

Պատմական ամեն մի ժամանակաշրջան առաջ է քաշում նոր խնդիրներ, նոր մոտեցումներ նրանց տեսական ու գործնական լուծման համար: Արդի հայերենի երկու տարբերակների փոխհարաբերությունների, նրանց փոխազդեցությունների հարցերը դարձել են համազգային նշանակություն ունեցող հարցեր թե՛ քաղաքական, թե՛ լեզվական առումով: Կարևորվում է արևելահայերենի ու արևմտահայերենի լեզվական որոշ հարցերի համադրական ուսուցումը հանրակրթական դպրոցում: Յուրաքանչյուր գրագետ հայ պարտավոր է իմանալ արևելահայերենն ու արևմտահայերենը:

Բանալի բառեր՝ նոր գրական հայերեն, արևմտահայերեն, արևելահայերեն, լեզվի տարբերակների մերձեցում, խոսակցական լեզու, գերիշխող լեզու, փոստալեզու լեզու, սիյուռք, համազգային, համադրական ուսուցում:

Офелия Бабамян,

к.ф.н., профессор, кафедра армянского языка им. академика С. Абрамяна

ЗАПАДНОАРМЯНСКИЙ: СТАРЫЕ И НОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Каждая историческая эпоха выдвигает новые проблемы, новые подходы для их теоретического и практического решения. Вопросы взаимоотношения двух вариантов армянского языка, их взаимодействие стали вопросом общенационального значения как в политическом, так и в языковом плане. Становится важным сопоставительное изучение некоторых вопросов восточноармянского и западноармянского в общеобразовательной школе. Каждый образованный армянин должен владеть двумя вариантами современного армянского языка.

Ключевые слова: *новоармянский, западноармянский, восточноармянский, сближение вариантов языка, разговорный язык, язык доминант, язык подвергнутый опасности, диаспора, общенациональный, сопоставительное обучение.*

Ofelya Babayan,

Ph.D., Professor, Chair of Armenian Language after Academician S. Abrahamyan

WESTERN ARMENIAN: OLD AND NEW PROBLEMS

Each historical era puts forward new challenges, new approaches to their theoretical and practical solutions. The question of the relation between the two variants of the Armenian language and their interaction have become a matter of nationwide importance both politically and linguistically. It becomes essential to make a comparative study of some issues of Eastern Armenian and Western Armenian in the comprehensive school. Every educated Armenian must master two variants of modern Armenian language.

Key words: *New Armenian, Western Armenian, Eastern Armenian, convergence of language variants, colloquial language, dominant language, endangered language, diaspora, nationwide, comparative study.*

Հայոց լեզվի զարգացման պատմությունն անխզելիորեն կապված է հայ ժողովրդի պատմության հետ: Պատմական ամեն մի ժամանակաշրջան առաջ է քաշում նոր խնդիրներ, հարցեր, նաև նոր մոտեցումներ նրանց տեսական ու գործնական լուծման համար:

Հայտնի է, որ նոր գրական հայերենը՝ աշխարհաբարը, չի կարողանում հանդես գալ որոշակի միասնությամբ, այլ գոյություն ունի արևելահայ ու արևմտահայ տարբերակներով: Բնչպես նշում է ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանը այդ տարբերակներն անվանող եզրույթների մասին, լեզվի պատմական, գրական, անհատական և այլ տարատեսակների համար հատուկ տերմինների բացակայության հետևանքով աշխարհաբարի գրական արտահայտության այդ երկու տարբերակները կոչվում են «արևմտահայ և արևելահայ լեզուներ»>: Ըստ նրա՝ այս անվանումներն անհաջող են երկու նկատառումով. ա) չի շեշտվում նրանց գրական լեզուներ լինելը, որ հիմք է տալիս այն սխալ եզրակացության համար, թե հայությունն ունի երկու լեզու, ուստի և ներկայացնում է երկու տարբեր ազգերի ամբողջություն, բ) նկատի չի առնվում «լեզու» բառի գործածության պայմանական բնույթը սովյալ դեպքում, որովհետև դրանք հայության երկու հատվածների համար էլ հասկանալի են, հայության տարբեր խավերը չունեն դրանց առանձին լեզու լինելու ըմբռնումը և դրանք հավասարապես կոչում են աշխարհաբար: Նա նպատակահարմար է համարում դրանք կոչել արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզուներ կամ նոր գրական լեզվի (գրական աշխարհաբարի) արևելահայ և արևմտահայ տարբերակներ:¹

¹ Տե՛ս Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, 1964, էջ 63-64:

Իհարկե, ցանկալի չէր, նույնիսկ ողբերգություն կարելի է համարել մի փոքր ժողովրդի համար ազգային լեզվի երկու տարբերակներ ունենալը: Դա մտահոգում էր ժամանակակիցներին, մտահոգում է շատերին նաև այսօր: Գրապայքարի շրջանից սկսած՝ փորձեր են արվում փոխզիջումային ճանապարհով հասնելու մեր ազգային լեզվի երկու տարբերակների մերձեցմանն ու միավորմանը: Մի շարք մտավորականներ առաջարկում էին բոլոր բարբառների խառնուրդով նոր միասնական գրական լեզու կազմել հայության երկու հատվածների համար:

Այդպիսի քերականություն ստեղծելու փորձեր են կատարում Ն. Ռուսինյանը, Մ.Չերազը, Ե. Տեմիրճիբաշյանը: Քանի որ առանց ընդհանուր լեզվի <<ունայն երազ է հասարակաց ազգի առաջ գնալը>>, Մ. Նալբանդյանը նույնպես կարևորում է Պոլսի և Արարատյան բարբառների մերձեցման հարցը: Ըստ Նալբանդյանի՝ կարելի է երկու տարբերակների կապերը աստիճանաբար ամրապնդել, ազգի առաջավոր մասի մեջ փոփոխել լեզուն, որն էլ կազդի մյուս մասի լեզվի վրա: Մ. Նալբանդյանը, ինչպես և բոլոր առաջադեմ մտածողները լեզվի բնական զարգացման կողմնակից էր, բայց անհրաժեշտ էր համարում մերձեցման փորձերը:

Միասնական գրական լեզվի անհրաժեշտությունը տեսականորեն ընդունում է նաև Մ. Աբեղյանը: Նա երկու գրական լեզուների ստեղծումը համարում է <<հատկապես արևելահայոց անցյալ գրագետների անհեռատեսության>> արդյունք: Նա զիջումներ է պահանջում հիմնականում արևմտահայերենից:¹

Բայց, ինչպես տեսնում ենք, այդ փորձերը որոշակի արդյունք չեն ունենում, որովհետև հնարավոր չէ միջամտել լեզվի պատմական զարգացման բնականոն ընթացքին:

Հր. Աճառյանը հայերենի երկփեղկվածության սկիզբը համարում է Բագրատունյաց Հայաստանի վերացումը 11-րդ դարում. <<ԺԱ դարի կեսին Բագրատունյաց թագավորության կործանումով ջնջվեց հայ պետականությունը մեր երկրից: Այնուհետև ընդհանուր հայության միարար կապը եթե կար, վերացավ, և գաղթականության պատճառով էլ լեզվական անջատականությունը ծայրագույն աստիճանի հասավ: Այն բոլոր լեզվական միությունները, ընդհանուր միօրինակությունները, որ նկատում ենք հայերենի բարբառներում թե՛ երկրի ներսում, թե՛ մանավանդ դրսում, չէին կարող գաղթականությունից հետո առաջացած լինել՝ միարար կապի բացակայության պատճառով... Սրանից հետևում է, որ այն բոլոր երևույթները, որոնք միօրինակ և ընդհանուր են այսօր մեր լեզվի բոլոր բարբառներում, բխում են հայերենի նախավոր միությունից և ապացույց են հայերենի համատարած միության Հայաստանում ԺԱ դարից առաջ>>:²

Արևելահայերը երկար ժամանակ օգտվում էին արևմտահայերի գրականությունից, գործածում էին Պոլսում, Ջմյունիայում, Վենետիկում հրատարակված թերթերն ու գրքերը և <<Արևելահայ գրական գործիչները կարող էին ընդունել արևմտահայ գրական լեզուն, որ արդեն պատրաստ էր, և հարմարեցնել արևելահայերի լեզվական պահանջներին: Բայց նրանք ստեղծեցին մի ուրիշ գրական լեզու, որի հիմքը Երևանի բարբառն է: Քերականությունը վերցվեց բարբառից, օտար բառերը վտարվեցին, և հայերեն բառերը վերածվեցին իրենց գրաբար ձևին>>:³

Արևմտահայ աշխարհաբարի գիտական քննության առաջին հեղինակ Ա. Այտրնյանը (1825, Պոլիս-1902, Վիեննա) աշխարհաբարի հետքերը տանում է մինչև 4-րդ դար (387թ), երբ Հայաստանը բաժանվեց Պարսկաստանի և Բյուզանդիայի միջև, որի արդյունքում Հայաստանի արևելյան ու արևմտյան հատվածները տնտեսական-քաղաքական ու մշակութային կյանքով առանձնացան, իսկ աշխարհաբարի կամ արդի հայերեն լեզվի ձևավորման սկիզբը հասցնում է միջնադար՝ 13-14-րդ դարեր:⁴

Աշխարհաբարը մշակվել է հայ ժողովրդի տարբեր հատվածների խոսակցական լեզվի համընդհանուր տարրերի, գրաբարի և միջին հայերենի հասկանալի իրողությունների համադրությամբ:

Հայոց լեզվի արևմտահայ և արևելահայ տարբերակները յուրովի են կապվում մեր լեզվի նախորդ փուլերին: Արևելահայերենը հնչյունական համակարգով, քերականական մի շարք հատկանիշներով կապվում է գրաբարի, իսկ արևմտահայերենը՝ միջին հայերենի հետ: Իսկ միջին հայերենի հիմքում ընկած են առաջին հերթին Կիլիկիայի բարբառային-խոսակցական նորմերը, որը բացատրվում է նախորդ շրջանի վերջում Բագրատունիների թագավորության անկմամբ և Կիլիկիայի հայկական պետականության հաստատմամբ: Փաստորեն, հին շրջանից միջինին անցնելիս տեղի է ունեցել գրական լեզվի հիմքի տեղաշարժ, որը ևս նպաստել է մեր լեզվի երկու տարբերակների առաջացմանը: Կիլիկիայի հայկական պետականության պաշտոնական լեզուն չի կարողացել հասնել ընդհանուր գրական լեզվի աստիճանին: Նրան զուգահեռ շարունակել է գործել գրաբարը, գրավոր արտահայտություն են ստացել բարբառային մի շարք տարբերակներ, որոնց մեջ աստիճանաբար գերիշխող դիրք են գրավել Արարատյան բարբառը, որն ուներ արևելահայ – ում բարբառաճյուղի հատկանիշները, և Պոլսի կը ճյուղի բարբառը, որը արևմտահայ բարբառախմբի մեջ է մտնում և ներկայացնում է Կիլիկիայի ու նրան մերձավոր բարբառների հետագա զարգացումը: Այս երկու բարբառների հիմքի վրա էլ ձևավորվել է մեր երկճյուղ նոր գրական լեզուն:

Արդի արևելահայերենը ՀՀ և ԼՂՀ պետական լեզուն է: Եթե խորհրդային շրջանում մեր հոգու և մտքի վրա իր դրոշմն էր դրել ռուսերենը, ռուս լեզվաբանությունը, աշխարհի հետ կապվել ենք ու աշխարհը ճանաչել ռուսերենի միջոցով, ապա այսօր մեր քաղաքական անկախությունը նոր հարաբերությունների հիմք է դարձել և մեր պետության, և մեր պետական լեզվի՝ արևելահայերենի գործառության բնագավառներում:

Արևելահայերենը մեր անկախության տարիներին կարողացել է ստեղծել ու գործածում է շուրջ 10-15 հազար բառային օտարաբանությունների հայերեն համարժեքները:⁵

¹ Տե՛ս Մկրտչյան Է., Խաչատրյան Լ., Հայոց լեզվի պատմության դասընթաց, 2016, էջ 301-304:

² Աճառյան Հր., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս II, 1951, էջ 435:

³ Ն.տ., էջ 497:

⁴ Տե՛ս Շահբազյան Ս., Արևմտահայ աշխարհաբարի առաջացումը, 1963, էջ 51-91:

⁵ Տե՛ս Եզեկյան Լ., Հայոց լեզու, 2005, էջ 128:

Արևմտահայերենը դարձել է սփյուռքահայության լեզուն, գործածվում է հայկական գաղթօջախներում, նաև ենթարկվում է գաղթօջախների գերակշիռ լեզուների ազդեցությանը:

<<Արևմտահայ հարուստ ու սքանչելի լեզուն, որ 1915-ից այս կողմ որք է մնացել, չվայելելով պետական ոչ մի օգնություն, և որ ճարահատ բռնել է լինելության <<քարացած>> պահպանության տարերային ճանապարհը, ներկայումս ուսուցման գետնի վրայ երկփեղկուելու վտանգի առաջ է կանգնած>>¹: Դժբախտաբար, վերջին տասնամյակներին Սփյուռքում նահանջել է հայերենի ուսուցման մակարդակը, որը մտահոգություն է պատճառում մտավորական և պետական շրջանակներին: Այսօր արևմտահայերենը աշխարհի վտանգված լեզուների շարքում է և մեր օգնության կարիքն ունի: Այդ մասին ահազանգում են շատ մտավորականներ: Հատկապես Սփյուռքի մտավորականները խոր ցավով են ներկայացնում արևմտահայերենի այսօրվա վիճակը, ուղիներ փնտրում արևմտահայերենը փրկելու <<մահամերձի>> վիճակից: Չպետք է մոռանանք, որ արևմտահայերենը սփյուռքահայերի հիմնական մասի աշխատանքային լեզուն չէ: Շատ սփյուռքահայեր արևմտահայերենը սովորում են երբեմն թոշակի անցնելուց հետո, նշելով <<Հոգուս պարտքը կու տամ>>, <<Օնողներուս պարտքը կու տամ>>: Արևելահայերենը մեր մանկության, աշխատանքի, ողջ կյանքի, նաև արևմտահայ ու սփյուռքահայ գրողների լեզուն է: Այսօր Մերձավոր Արևելքից ու աշխարհի այլ մասերից հայրենիք վերադարձող մեր հայրենակիցների արևմտահայերենը նաև մեր լեզուն է, հայերենի մի տարբերակը:

Հայագետ Լևոն Զեքիյանը (Բտալիա, Վենետիկ) իր մոտեցումներն է արտահայտում արևելահայերենի և արևմտահայերենի, Սփյուռքի և Հայրենիքի միության վերաբերյալ: <<Բազմաթիվ են հարակցություններն ու փոխառնությունները լեզվի և ազգության (էթնոս) միջև: Անշուշտ, ինչպես մինևսյն լեզուն կրնա հասարակաց ըլլալ մեկե ավելի ազգություններու, այսպես գույություն ունին նաև բազմալեզու ազգություններ: Կասկած չկա, սակայն, որ շատ հաճախ ազգային միություն և լեզվական միություն սերտ համեմատություն մը կպահեն իրարու նկատմամբ:... Մեկնելով հայ ժողովրդի առկա գոյավիճակեն, մեկ կողմե պետական հայրենիքի հողերուն վրա, մյուս կողմե անոնցմե դուրս բնակող իր զանգվածները իրենց այլևայլ հատվածներով ու խմբավորումներով, և իբր հիմնական սկզբունք ընդունելով հայ ժողովրդին ազգային-բարոյական միությունը, ... անհրաժեշտ է ուրվագծել թե լեզվական ինչ ձևի և ինչ աստիճանի միություն մը պետք է իբրև անհրաժեշտ հասարակաց հայտարարք ընդունի, պատմական ներկա շրջադարձին մեջ, հայ ժողովրդի միության>>²:

Սփյուռքի հետ կապերի ամրապնդման առումով որոշակի քայլեր են արվում հատկապես անկախացումից հետո:

Փարիզի <<Մաշտոց>> հայ լեզվի պաշտպանության միությունը (տնօրեն՝ դոկտ. Հիլդա Գալֆայան-Փանոսյան) և Երևանի Խ. Աբովյանի անվ. մանկավարժական համալսարանի <<Սփյուռք>> գիտաուսումնական կենտրոնը (տնօրեն՝ Ս. Դանիելյան) 2002-2003 ուստարվանից սկսած՝ կազմակերպում են արևմտահայերենի ուսուցման դասընթացներ (ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարության արտոնությամբ՝ Հայաստանի և Արցախի հանրակրթական դպրոցների ուսուցիչների համար):

2008թ. (հունիսի 23-ից հուլիսի 19-ը) հայերենի ուսուցիչների 9-րդ վերապատրաստության դասընթացները կազմակերպվել են Ստեփանակերտում: Մասնակիցները քննություն են հանձնում և վաստակում լրացուցիչ վարձատրությամբ 8-րդ, 9-րդ դասարաններում արևմտահայ լեզվի ու գրականության նախասիրական պարապմունքներ անցկացնելու իրավունք: 2006թ. օգոստոսին Ծաղկաձորում գումարվել է կրթական համահայկական երկրորդ համաժողովը, որտեղ նշվել է, որ հանրակրթական դպրոցներում կազմակերպվելու է արևմտահայերենի ուսուցումը, Երևանի պետականլսարանում 2008-2009 ուստարվանից հիմնարար մոտեցումներով դասավանդվելու է արևմտահայերենը:

ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում արևմտահայերենի բաժին է բացվել, որն ունի նաև սփյուռքի խումբ: Սփյուռքի նախարարությունը համաժողով է կազմակերպել <<Արևելահայերենի և արևմտահայերենի մերձեցում>> թեմայով, կազմակերպվում են նաև հուշամրցույթներ, միջոցառումներ:

Սփյուռքի ուսուցիչները նույնպես մասնակցում են հայրենիքում կազմակերպվող դասընթացների, տարաբնույթ միջոցառումների: Ոմանք հատուկ կրթաթոշակով բարձրագույն կրթություն են ստանում ՀՀ բուհերի բանասիրական ֆակուլտետում:

Այսօր արդի հայերենի երկու տարբերակների փոխհարաբերությունների, նրանց փոխազդեցությունների հարցերը դարձել են համազգային նշանակություն ունեցող հարցեր թե քաղաքական, թե լեզվական առումով:

Կարծում ենք՝ կարևորվում է նաև արևելահայերենի ու արևմտահայերենի լեզվական որոշ հարցերի համադրական ուսուցումը հանրակրթական դպրոցում:

Հայոց լեզվի երկու տարբերակները մեր ազգային հարստությունն են, որոնց տիրապետելը նշանակում է լինել հայ ժողովրդի երկու հատվածների ստեղծած հոգևոր-մշակութային ժառանգության լիարժեք իրավատերը: Յուրաքանչյուր գրագետ հայ ուղղակի պարտավոր է իմանալ իր մայրենի լեզուն՝ արևելահայերենն ու արևմտահայերենը:

Օգտագործված գրականություն

1. Աճառյան Հր., Հայոց լեզվի պատմություն, մաս II, 1951:
2. Դոկտ. Հիլդա Գալֆայան-Փանոսյան, Արևմտահայ գրական լեզուի ուսուցման ձեռնարի, Փարիզ, 2008:
3. Եզեկյան Լ., Հայոց լեզու, 2005:
4. Լեզվական հարցեր և ազգային միություն, Հայրենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, ՀՄՄՀ ԳԱ, Հր. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ, Երևան, 1987
5. Մկրտչյան Է., Խաչատրյան Լ., Հայոց լեզվի պատմության դասընթաց, 2016

¹ Դոկտ. Հիլդա Գալֆայան-Փանոսյան, Արևմտահայ գրական լեզուի ուսուցման ձեռնարի, Փարիզ, 2008, էջ 4:
² Լեզվական հարցեր և ազգային միություն, Հայրենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողովի զեկուցումների դրույթներ, ՀՄՄՀ ԳԱ, Հր. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ, Երևան, 1987, էջ 63:

6.Շահբազյան Ս., Արևմտահայ աշխարհագրի առաջացումը, 1963,:

7.Լեզվական հարցեր և ազգային միություն, Հայերենագիտական միջազգային երկրորդ գիտաժողովի
զեկուցումների դրույթներ, ՀՍՍՀ ԳԱ, Հր. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ, Երևան, 1987:

8.Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացման փուլերը, 1964: